

kan kalde langtidstendenserne i en samfundsudvikling og så det enkelte individs betydning. Enten er det første afgørende og det andet uvæsentligt, eller også forholder det sig omvendt.

Men dette er jo ikke tilfældet, thi der er tale om et både-og. Det, der er med til at gøre de såkaldte store personligheder så spændende er netop at de er født på det rette tidspunkt i udviklingen og derfor kan gribe ind i den med maximumsvirkning. Derved bliver de til »men of destiny«. Det hjælper ikke, at man er en Napoleon, hvis man er født i 1729 i stedet for i 1769, og Lenin ville i dag være ganske ukendt, hvis også han var kommet for tidligt ind i denne verden. Eksemplerne er legio, og dette samspil mellem tiden og manden (eller damen) gør den historiske biografi så fascinerende og uundværlig.

Nogle kritikere har tilsyneladende slet ikke forstået, at genren i langt højere grad end nogen anden form for historieskrivning forstår at engagere læserne i emnet. Snart føler de sig i opposition til og snart enige med forfatteren. De betvivler flere af de fremsatte påstande og ikke mindst de psykologiske forklaringer, hvilket øger lysten hos adskillige til at undersøge sagen nærmere; kort sagt de lever med på en helt anden måde end ved læsningen af en almindelig historisk fremstilling. Selv kølige og strenge videnskabsdyrkere gribes heraf. Det turde Kirchhoffs anmeldelse være et vidnesbyrd om.

En engelsk forsker, Michael Holroyd, har i en anmeldelse af Robert Gittings bog 'The Nature of Biography' (Heinemann, 1978) skrevet følgende, der rammer noget centralt i biografens væsen: »Like some illegitimate child of history and the novel, it is still out in the cold and this, though uncomfortable for the biographers, is probably good for their books. For it helps to keep them in closer touch with actual life, from which its energy rises, rather than lying under the artificial sun of academe where too much literature now basks away its vitality« (TLS 24/11-1978, s. 1369).

Kirchhoff og hans meningsfæller vil i den hellige videnskabs navn ringe med døds-klokkerne over den historiske biografi. Skal vi da opgive den for at ledsage afdøde ind til den evige hvile? Nej, det skal vi ikke, for det kan vi ikke. Dertil er den på godt og ondt for meget et barn af den levende virkelighed. Den kan ganske enkelt ikke undlives, så længe de ydre forhold tillader dens eksistens. Men skulle politistaten afløse demokratiet, bliver det ikke blot den moderne biografi, der afgår ved døden. Det samme gælder hele den frie humanistiske forskning. Så lad os endelig håbe, at den situation ikke indtræffer og i stedet samle kræfterne om at gøre genren bedre. *Det* ville være en realistisk indstilling.

Og så til slut endnu en bemærkning. Mange af de kendte personligheder drives af en uimodståelig trang til at fortælle verden om deres store og gode handlinger. Men når først selvbiografierne marcherer frem, følger biografierne bag efter. Lige så sikkert som amen i kirken.

Viggo Sjøqvist

K. D. Bracher: Die deutsche Diktatur. Entstehung, Struktur, Folgen des Nationalsozialismus. Studienbibliothek. Köln, Kiepenheuer & Witsch 1976. 587 s.; DM 32.

K. D. Bracher: Zeitgeschichtliche Kontroversen. Um Faschismus, Totalitarismus, Demokratie. München, R. Piper & Co. 1976. 159 s.; DM 12.

Den tyske historievidenskabs holdning til den tyske fascisme, *nationalsocialismen* efter 1945 må forstås i sammenhæng med det vesttyske samfunds status og udvikling ift. den nationalsocialistiske tid. Det liberalt-kapitalistiske samfunds gradvise økonomiske, poli-

tiske og ideologiske restauration i de vestlige besættelseszoner kom ret hurtigt til at blokere for det opgør med det nationalsocialistiske system og dets samfundsmæssige strukturer og bærere, der var sat igang umiddelbart oven på nationalsocialismens fald i maj 1945. Det er på denne baggrund blevet sagt, at tiden efter 1945 var karakteriseret ved et omfattende historisk hukommelsestab, hvad angår den nationalsocialistiske fase; og at der bag det kendte slogan 'oparbejdelse af fortiden' gemte sig en udbredt afvisning af at tage dets implikationer alvorligt forstået som det at oparbejde fortiden i stedet for at fortrænge den.¹ I egentligste forstand rettede denne kritik sig mod at *de* samfundsmæssige strukturer – økonomiske, sociale, politiske, ideologiske – eksisterede videre efter 1945, der i sin tid havde været med til at fremme nationalsocialismens vej til magten, og som efter 1945 kunne blokere et egentligt opgør med de samfundsmæssige årsager til det nationalsocialistiske diktatur. En af disse strukturer var universitetsverdenen; og derfor gjaldt denne kritik bl. a. også den tyske historikerverden, der umiddelbart efter 1945 ydede meget lidt til at oparbejde fortiden, fordi dens holdning til denne fortid var *moralsk* betinget dvs. den dæmoniserede nationalsocialismen. Når der ses bort fra de historikere, der var emigreret, så kunne den tilbageblevne tyske historikerstand siges i institutionel, metodisk og holdningsmæssig henseende at være kommet nogenlunde intakt igennem den nationalsocialistiske tid og dette betegnede også dens holdning til og vurdering af denne tid: den bevidste fortrængning kendetegner derfor også i særlig grad den dominerende historiske tradition, for hvem holdningen til nationalsocialismen og den nationalsocialistiske tid først og fremmest var *moralsk* betinget; den vægrede sig ved at søge at give en rationel forklaring på den tyske nationalsocialisme og dermed gøre op med dens årsager og søgte i stedet for at forklare den som noget utysk (Tyskland havde været 'besat' af nationalsocialismen), som noget anormalt, irrationelt og dæmonisk (personificeret i Hitler), og den forsøgte at sondre den nationalsocialistiske periode ud fra Tysklands historie. Samtidig søgte den tyske historikerverden at legitimere sin egen fortsatte samfundsmæssige position ved at knytte an til den politisk betydningsløse og som alternativ opstyltede borgerlige opposition mod nationalsocialismen.² Som et særligt udtryk for denne fortrængning kan man se dens forsøg på at hindre oprettelsen af et særligt Institut für Zeitgeschichte, der fik udforskningen af det nationalsocialistiske Tyskland som sin specielle opgave.

Disse mangelfulde forklaringer måtte dog i 1950'erne i nogen grad vige pladsen for den såkaldte *totalitarismeteori*, der søgte at give en rational forklaring på nationalsocialismen som modsætning til og ophævelse af det liberale demokrati. Den totalitarismeteori, der frem til midten af 1960'erne skulle dominere inden for den borgerlige nationalsocialismeforskning, var dog først og fremmest karakteriseret ved at *identificere* nationalsocialisme og kommunisme og den indgik dermed som led i den kolde krigs antikommunisme. Jeg skal senere vende mere udførligt tilbage til totalitarismepfattelsen.

¹ Således Anson G. Rabinbach, *Marxistische Faschismustheorien. Ein Überblick I. Ästhetik und Kommunikation* 26, 1976, s. 5.

² Som eksempler på disse tendenser kan nævnes Hans Rothfels, *Die deutsche Opposition gegen Hitler. Eine Würdigung*. Frankfurt/M. 1948/1969; Gerhard Ritter, *Carl Goerdeler und der deutsche Widerstand*. Stuttgart 1954; Gert Buchheit (udg.), *Der Führer ins Nichts*. Rastatt 1960; Michael Freund, *Deutschland unterm Hakenkreuz*. Gütersloh 1965. Den 'hitleristiske' tendens findes navnlig hos mange, der indtog en fremtrædende plads under nationalsocialismen, jf. eksempelvis Hjalmar Schacht, *Abrechnung mit Hitler*. Hamburg 1948. – Jf. til denne problematik generelt Eike Hennig, *Bürgerliche Gesellschaft und Faschismus in Deutschland. Ein Forschungsbericht*. Frankfurt/M. 1976, s. 64 ff.

Endnu inden den egentlige videnskabelige kritik af det historiske hukommelsestab, der såvel kunne ses inden for historismen som også inden for totalitarismeopfattelsen, satte ind i midten af 1960'erne, fik den tyske historievidenskab stryg af en af dens egne, Ludwig Dehio, der i 1955 kritiserede dens apologetiske forsøg på »das Dritte Reich als zusammenhangslose Einzellerscheinung zu kennzeichnen und damit aus dem Gesamtzusammenhang der deutschen Geschichte auszuklammern«. ³ Karl Dietrich Bracher, hvis tolkning af nationalsocialismen er emnet for disse overvejelser, kan i en vis forstand forstås som et forsøg på at realisere Dehios intentioner og dermed gøre op med fortrængningerne ift. den nationalsocialistiske tid. Han er klart inspireret af totalitarismeteorien, men af dens såkaldte 'venstrevariant' ⁴ og dermed også udtryk for klare modifikationer ift. dens kold-krigs-version; og Bracher kommer da også til at fremstå i det mindste som forsøget på at give en rational forklaring på den tyske nationalsocialisme i stedet for bortforklaringer og personificeringer. Brachers opgør med den historistiske tradition forløber tidsmæssigt parallelt med samme generations opgør med andre myter og bortforklaringer i Tysklands historie, nemlig Fritz Fischers genåbning af debatten om Tysklands ansvar i forbindelse med Første Verdenskrigs udløsning og dermed om den imperialistiske kontinuitet i Tysklands historie.

Det opgør fra borgerlig side, som Bracher o. a. indledte omkring 1960, går dog også ind i en anden sammenhæng, nemlig det mere heterogent inspirerede opgør med bl. a. totalitarismeteorien, der søgte at forklare nationalsocialismen i Tyskland som del af en mere almen *fascismeproblematik*, således som den kom til udtryk dels hos Ernst Nolte, men navnlig hos det marxistisk inspirerede nye venstre i Vesttyskland. ⁵ Havde det været betegnende, at den tyske historieforskning om den nationalsocialistiske tid også havde lidt af en manglende evne til synteser og helhedsforklaringer – bortset fra de synteseforsøg, der udmøntede sig i en ekstrem personfiksering, således som det lå i Alan Bullocks klassiske Hitlerbiografi ⁶ – så kan man fra ca. midten af 1960'erne tale om to principielt og metodisk forskellige former for helhedsforklaringer, nemlig dels den *fascismeteorietiske*, der skulle blive den marxistiske, dels den *totalitarismeteorietiske*, der skulle blive den dominerende borgerlige, og som Bracher er en af de fremste repræsentanter for. Den foreliggende bog af Bracher må også forstås som et af de første forsøg på en sådan syntese.

Med Brachers omfattende og grundige studie over den tyske nationalsocialismes baggrund og historie, der udkom første gang i 1969, blev der nemlig givet et stort anlagt forsøg ikke kun på en helhedsfremstilling af nationalsocialismen, men også på en *forklaring* og syntese mht. det nationalsocialistiske diktatur, dets baggrund og plads i Tysklands historie, dets politiske form og udvikling, dets herskabsteknikker og organisations-

³ Her citeret efter Hans Mommsen, Haupttendenzen nach 1945 und in der Ära des Kalten Krieges. Bernd Faulenbach (udg.), *Geschichtswissenschaft in Deutschland. Traditionelle Positionen und gegenwärtige Aufgaben*. Mnch. 1974, s. 117.

⁴ Den såkaldte 'venstrevariant' af totalitarismeopfattelsen findes bl. a. hos Herbert Marcuse, *Der Kampf gegen den Liberalismus in der totalitären Staatsauffassung*. Zeitschrift für Sozialforschung III, 1934, og den er navnlig fremlagt i Franz Neumann, *Behemoth. The Structure and Practice of National Socialism*. New York 1944. Jf. til hele dette aspekt Reinhard Kühnl, »Linke« Totalitarismuseversionen. M. Greiffenhagen, R. Kühnl, J. B. Müller, *Totalitarismus. Zur Problematik eines politischen Begriffs*. Mnch. 1972, s. 97–119.

⁵ Ernst Nolte, *Der Faschismus in seiner Epoche. Die Action Francaise, Der italienische Faschismus, Der Nationalsozialismus*. Mnch. 1963. Jf. mht. det nye venstre eksempelvis Rabbinbach I og II. *Ästhetik und Kommunikation* 27, 1977, s. 89–103.

⁶ Alan Bullock, *Hitler. A study in Tyranny*. Odhams 1952/1962.

former. Brachers fremstilling fik en god modtagelse ved udgivelsen, og bogen er siden blevet oversat til en række andre sprog. Og Brachers analyse kan vel siden siges at have fået sin plads i nationalsocialismens historiografi som et bestemt ikke indiskutabelt standardværk om nationalsocialismen/den tyske fascisme. Dette må først og fremmest ses i sammenhæng med, at nationalsocialismen ikke kun fremstår som et historisk-videnskabeligt problem, men også som et politisk spørgsmål, fordi det bl. a. også involverer spørgsmålet om den materielle ramme, hvorunder nationalsocialismen fungerede, altså kapitalismen, og dermed spørgsmålet om forholdet mellem kapitalisme og fascisme, et aspekt, som Bracher stort set ser bort fra, idet hans metodisk-teoretiske tilgang bevirker en fokusering på andre faktorer.

Bogen foreligger nu i en ny og forbedret udgave, der er blevet suppleret med Brachers stillingtagen til den omfattende diskussion om fascismen. Betydningsfuldt ved den udvidede udgave er navnlig, at Bracher her – lige som i de forskellige diskussionsindlæg, jeg også inddrager – kommer ind på og klart markerer sine egne teoretiske og metodiske præmisser (s. 529–544). Derigennem tilkendegiver Bracher, at hans opfattelse og forståelse af nationalsocialismen har sit udgangspunkt i en forbedret og også mere fleksibel version af totalitarismeopfattelsen. Det er derfor bl. a. i lyset af den dermed opstillede forklaringsramme og Brachers polemiske indlæg i den standende diskussion om fascisme/nationalsocialisme, at jeg skal forsøge at vurdere Brachers analyse som en forklaring på den tyske nationalsocialisme.

Da den totalitarismeteoretiske tilgang – der er den ene af de to dominerende teoretiske tilgange til at forklare nationalsocialismen/fascismen, selv om den *ikke* er en egentlig fascisteteorier – overordnet kommer til at styre Brachers måde at behandle og forklare nationalsocialismen, nemlig ved at han lægger hovedvægten på dens politisk-herskabstekniske aspekter, på hvorfor det kom til diktaturet og på dets funktionsmåde, er det nødvendigt mere udførligt og kritisk at gøre rede for den forkætrede totalitarismeteorier og dens forskellige implikationer. Totalitarismeopfattelsen har bl. a. i Danmark stået noget i skyggen i forbindelse med fascistediskussionens renaissance; dette er ikke begrundet i dens faktiske betydning, idet den *som* overordnet forklaringsramme indtager en fremtrædende plads inden for den nyere nationalsocialismeforskning i BRD. Totalitarismeteorien er dog enormt *politisk belastet* som følge af dens forbindelse med og rolle i den kolde krigs antikommunisme. Som ideologisk våben i de vestlige demokratiers ideologiske kamp mod kommunismen, hvorigennem den antifascistiske stemning blev vendt til en antikommunistisk, blev dens teori oprindeligt lanceret af Hannah Arendt, og den fik sin politiske form hos fremtrædende amerikanske politologer som C. J. Friedrich og Z. K. Brzezinski først i 1950'erne dvs. først og fremmest af emigranter fra de såkaldt 'totalitære' diktaturer i Tyskland i mellemkrigstiden og Østeuropa efter 1945.⁷ Teoriens politiske belastning som følge af dens legitimation af den kolde krigs antikommunisme erkendes også klart af Bracher; hans hovedsigte er da også et playdoyer for totalitarismeopfattelsen som en videnskabelig forklaringsansats, et forsøg på at redde, hvad han kalder en funktionel-instrumental totalitarismeteorier (Kontroversen, s. 36). For at give et svar på, hvorfor totalitarismeteorien på den ene side er så politisk belastet, men på den anden side samtidig så forståelig og forklarlig som liberal forklaring på nationalsocialismen/

⁷ Carl J. Friedrich (udg.), *Totalitarianism*. Cambridge Mass. 1954; Friedrich og Z. K. Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Cambridge Mass. 1956; Hanna Arendt, *The Origins of Totalitarianism*. New York 1951. Jf. endvidere de forskellige versioner, der er udgivet af Bruno Seidel og Siegfried Jenker (udg.), *Wege der Totalitarismusforschung*. Darmstadt 1968.

fascismen er det nødvendigt at anskue teoriens historie og historiske sammenhæng. Det bevirker, at der først og fremmest må fokuseres på sammenhængen mellem det borgerlige samfund og totalitarismeopfattelsen, idet det er vanskeligt at forstå dens betydning og virkninger uden at forstå den i den politisk-ideologiske og samfundsmæssige sammenhæng, den var del af og tjente som legitimation af, nemlig det borgerlige samfund, uden at forstå den som en refleks af dette.

Kort fortalt er totalitarismeopfattelsen først og fremmest baseret på den opfattelse, at det fascistisk/nazistiske og det bolchevikiske diktatur i det væsentlige er identiske, og at de grundlæggende adskiller sig fra det liberale, det pluralistiske demokrati: »(Die) These von der Wesensgleichheit kann dabei enger oder weiter gefasst werden. In ihrer engeren Form bezieht sie sich nur auf die Herrschaftssysteme, speziell auf den deutschen Faschismus einerseits und die UdSSR (und die nach 1945 entstandenen sozialistischen Systeme) andererseits. In ihrer weiteren Form aber behauptet sie, dass auch fascistische und kommunistische Parteien in ihrer Zielsetzung, ihrer sozialen Basis, ihren historischen Wurzeln und ihren ideologischen Prinzipien weitgehend identisch seien und dass diese Wesensverwandtschaft sie auch politisch im gemeinsamen Kampf gegen die Demokratie von Weimar gezeigt habe.«⁸ Selve *begrebet* totalitarisme kan føres tilbage til fascismens historiske periode, idet det blev introduceret af den italienske fascistleder Mussolini, der formulerede det fascistiske statsideal som 'lo stato totalitario'. Og i sin substans går totalitarismeopfattelsen også tilbage til fascismens historiske tid: allerede i 1920'erne kan man spore tendenser, der under Weimarrepublikkens krise og især under den kolde krig skulle sætte sit præg på meget af fascisteforskningen i de vestlige lande, nemlig parallelliseringen mellem fascisme og kommunisme som *antidemokratiske* bevægelser, som trusler mod det liberale demokrati. Denne holdning er f. eks. blevet udtrykt af den tidligere italienske premierminister Francesco Nitti, der mente at kunne se strukturelle ligheder mellem fascisme og bolchevisme, idet han hævdede, at »Faschismus und Bolschewismus beruhen nicht auf entgegengesetzten Grundsätzen, sie bedeuten die Verleugnung derselben Grundsätze von Freiheit und Ordnung, der Grundsätze von 1789«. Bolschewisme og fascisme som former for den totale/totalitære stat blev i den liberalt demokratiske forståelse stillet op som modsætninger, som negationer til det liberale, det vestlige demokrati. Lignende formuleringer kunne i samtiden findes hos tyske liberale som f. eks. Friedrich Meinecke og også hos konservative som f. eks. Hermann Rauschning.⁹

Det var i sådanne kredse at forestillingen om den totalitære trussel fra fascismen og kommunismen og dermed totalitarismeopfattelsen havde sine rødder; at den dermed også kan forstås som en samfundsmæssigt betinget refleks har den tyske fascisteforsker Reinhard Kühnl i mine øjne meget præcist udtrykt med følgende formulering: »Totalitarismus-theorien repräsentieren gewissermassen das politische Bewusstsein der bürgerlichen Demokratie selber, die in der Tat von zwei Seiten bedroht ist: von der Linken, die die Prinzipien der Demokratie auch in Wirtschaft und Gesellschaft durchsetzen, und

⁸ Således Kühnl i Greiffenhagen m. fl., s. 15.

⁹ Francesco Nitti, *Bolschewismus, Fascismus und Demokratie*. Mnch. 1926, her cit. efter Wolfgang Wippermann, *Faschismustheorien. Zum Stand der gegenwärtigen Forschung*. Darmstadt 1975, s. 64. Endvidere Friedrich Meinecke, *Politische Schriften und Reden*. Darmstadt 1958; Hermann Rauschning, *Die Revolution des Nihilismus*. New York 1938. Jf. til hele denne problematik Wolfgang Schieder, *Fascism*. C. D. Kernig (udg.), *Marxism, Communism and Western Society*. New York 1972 III, s. 296 ff., Hennig, *anf. arb.*, s. 58 ff.; endvidere Eike Hennig, *Zur Theorie der Totalitarismustheorien*. Neue Politische Literatur 21, 1976, s. 1-25.

von der Rechten die auch die Demokratie im politischen Bereich wieder abbauen und in autoritären Formen überleiten möchte. Für das Bewusstsein der bürgerlichen Demokratie verwandelt sich diese doppelte Drohung jedoch unversehens in eine gemeinsame: Rechte und Linke erscheinen als wesensgleich.¹⁰ Hermed har Kühnl klart præciseret, at totalitarismeopfattelsen er udtryk for en liberal-demokratisk *defensiv* reaktion, for en afværgeholdning der har opgivet at skelne mellem indholdet i de 'trusler', den mener at kunne opfatte: 'truslerne' om de kommer fra højre eller venstre synes ens. I denne, hvad der kunne kaldes den primitivt identificerende version, træffes totalitarismeopfattelsen bl. a. inden for samtidens liberale kredse i Tyskland, hvor der ikke blev skelnet mellem nationalsocialisme og kommunisme, og hos det tyske SPD, der i dets politiske kamp mod KPD i begyndelsen af 1930'erne parallelliserede mellem KPD og NSDAP således, som det f. eks. kommer til udtryk i formen 'rot gleich braun' og således, som det kan findes i adskillige udtalelser fra socialdemokratiske politikere i Weimarrepublikkens slutfase. Og sit højdepunkt nåede den identificerende totalitarismeopfattelse under den kolde krig inden for amerikansk politologi, hvor fascisme/nationalsocialisme og kommunisme blev opfattet som i det væsentlige identiske – som totalitære diktaturer – og opstillet som modsætninger til det liberale vestlige demokrati.

I sin identificerende form er totalitarismeopfattelsen blevet heftigt kritiseret fra mange sider, fra borgerligt så vel som marxistisk hold, og den kan nu også – i al fald inden for nationalsocialismeforskningen, om end ikke i alle andre sammenhænge, jf. f. eks. talen om en 'venstrefascisme'¹¹ – i det store hele siges at være blevet opgivet i *den* form. I stedet kan man som fascismeforklaring tale om en mere fleksibel udgave, hvis substans dog i relation til fascisme/nationalsocialisme ikke synes at have forandret sig synderligt. Eksempelvis formulerede Bracher sig i 1969 i en leksikonartikel om fascisme og nationalsocialisme som følger: »Faschismus (den italienske) und Nationalsozialismus sind wie ihr Gegenstück, der Bolschewismus, *Erscheinungsformen totalitärer Herrschaft*; sie bestimmen sich wesentlich durch den grundlegenden Unterschied vom pluralistischen Rechtsstaat.«¹² I dette citat rummes totalitarismeopfattelsens essens: nationalsocialisme og fascisme opfattes som *former* for det totalitære herskab, det totalitære diktatur og de bestemmes som *antidemokratiske* tendenser. Som jeg berørte før, er totalitarismeteorien i sig selv *ikke* nogen fascismeteorii/-forklaring: den er en teori om det moderne diktatur og de herskabsteknikker m.v., der karakteriserer og *adskiller* det fra tidligere former for diktatur som eksempelvis absolutismen, cæsarismen. Da den tyske nationalsocialisme – sammen med den italienske fascisme og Stalinismen i Rusland – opfattes som udtryk for dette fænomen, som former for det moderne diktatur, kommer totalitarismeopfattelsen dog også til at gøre det ud for en slags teori om fascisme/nationalsocialisme og et forsøg på at forklare, hvorfor det fascistiske/nationalsocialistiske diktatur opstod. Totalitarismeopfattelsen har dog som forudsætning, at nationalsocialismen tages ud af dens fascistiske kontekst dvs. ikke primært opfattes som udtryk for et mere alment *fascismefænomen*, og i stedet sættes ind i en anden kontekst, nemlig i en sammenhæng med det moderne diktatur og dets forskellige former, hvilket for mig at se er ret problematisk.

¹⁰ Reinhard Kühnl, Deutschland zwischen Demokratie und Faschismus. Zur Problematik der bürgerlichen Gesellschaft seit 1918. 1969, s. 145.

¹¹ Jf. eksempelvis Wolfgang F. Haug, Der hilflose Antifaschismus. Zur Kritik der Vorlesungsreihen über Wissenschaft und NS an deutschen Universitäten. Frankfurt/M. 1967, hvor han f. eks. viser, hvorledes denne hævde af en venstrefascisme trivedes som reaktion på studenteroprøret i 1968, s. 145.

¹² Karl Dietrich Bracher, Faschismus und Nationalsozialismus. Wilhelm Bernsdorf (udg.), Wörterbuch der Soziologie. Stuttgart 1969, s. 262–267, citat s. 262. Min fremhævelse.

Ligesom det har været tilfældet for andre af de mere fremtrædende og også totalitarismeteorisk inspirerede nyere forskere mht. nationalsocialismen – det gælder eksempelvis også Wolfgang Sauer og Gerhard Schulz – har Brachers indgang til studiet af nationalsocialismen været politologisk; hans forskningsinteresse har været centreret omkring sammenbruddet i Weimarrepublikkens demokratiske institutioner i kriseårene 1930–33 og etableringen af det totalitære diktatur i 1933.¹³ For Bracher bliver det karakteristiske ved nationalsocialismen derfor i første række dens *politiske* form, dens herskabsform og -teknikker *som* diktatur og dermed især, hvad der adskiller og karakteriserer det nationalsocialistiske diktatur ift. Weimarrepublikkens pluralistiske demokrati. Derfor plæderer han for totalitarismetilgangen, idet *begrebet* totalitarisme for Bracher definerer den grundlæggende forskel mellem det vestlige demokrati og det moderne diktatur af såvel højre- som venstreorienteret observans, idet efter Brachers mening »nicht die ideologische Qualität, sondern der totalitäre Anspruch dieser Diktaturen erschien als das wichtigste Kriterium der Unterscheidung« (Kontroversen, s. 35).

I forlængelse heraf har Bracher mere udførligt søgt at argumentere for, hvorfor især totalitarismebegrebet – trods dets politisk belastede status – efter hans opfattelse er mest dækkende i forbindelse med analysen og bestemmelsen af nationalsocialismen: »(Mir) scheint eine differenzierte Anwendung des Totalitarismusbegriffes nach wie vor möglich und nützlich, sofern sie auf die besonderen historisch-politischen Voraussetzungen und den totalitären Anspruch eines monopolistisch – nicht notwendig monolithisch – strukturierten Herrschaftssystems gerichtet ist. Die gegenwärtige Renaissance einer allgemeinen Faschismustheorie bietet mit ihrer einseitigen Ausrichtung auf die ideologischen und sozioökonomischen Komponenten der modernen Diktatur keinen Ersatz für *den politisch-herrschaftstechnischen Ansatz* der Totalitarismusforschung; überdies vernachlässigt sie die legitime Frage der Vergleichbarkeit rechter und linker Diktaturen – eine Frage die nicht als blosse Ausgeburt des Antikommunismus abgetan werden kann« (Kontroversen, s.33. Min fremhævelse). Det er i og for sig heller ikke det væsentlige; det væsentlige må være, hvor givtig en betragtningsmåde er, der overvejende indskrænker sig til at bestemme formalistiske træk som herskabsstrukturer og -teknikker og ikke inddrager den socioøkonomiske ramme. I den nye udgave af 'Die deutsche Diktatur' er Bracher gået et skridt videre; han synes nu at plædere metodisk for en art syntese mellem dele af en fascismeteori og totalitarismeteorien, idet fascismekonceptionen efter hans mening kan anvendes til at belyse sammenhængen mellem højrediktatur og borgerligt demokrati i en krise i parlamentariske og kapitalistiske systemer, mens totalitarismepopfattelsen kan anvendes til »Erhellung der Strukturprinzipien im Herrschaftsgefüge und in der Herrschaftstechnik sowohl rechter wie linker Diktaturen im Unterschied zum politischen Prozess in pluralistisch verfassten Mehrparteiendemokratien« (s. 533).

Det skal ikke bestrides, at der i f. eks. funktionsmåden og herskabsteknikkerne kan påvises forskellige ligheder mellem det nationalsocialistiske diktatur og eksempelvis det stalinistiske system; men synsmåden bliver problematisk, når disse ligheder gøres til et afgørende kriterium i bestemmelsen af dem, således som det bliver tilfældet, når Bracher holder fast ved, at hvor betydningsfulde end »die Unterschiede zwischen Faschismus,

¹³ Karl Dietrich Bracher, *Die Auflösung der Weimarer Republik. Eine Studie zum Problem des Machtverfalls in der Demokratie*. Stuttgart 1955; K. D. Bracher, W. Sauer u. G. Schulz, *Die nationalsozialistische Machtergreifung. Studien zur Errichtung des totalitären Herrschaftssystems in Deutschland 1933/34*. Köln 1962; Wolfgang Sauer, *National Socialism: Totalitarianism or Fascism?* *American Historical Review* 73, 1967, s. 405–42; Gerhard Schulz, *Faschismus-Nationalsozialismus. Versionen und theoretische Kontroversen 1922–1972*, Berlin 1974.

Kommunismus und anderen Diktaturregimen auf dem Felde der ideologischen Ziele und der sozialen Politik erscheinen mögen, so viel geringer sind die realen Divergenzen zwischen linken und rechten Systemen im Blick auf ihr tatsächliches Funktionieren und ihre totalitären Aspekte; hier erscheint vielmehr die Ähnlichkeit fundamentaler Methoden und Prozesse der Herrschaft nach wie vor frappierend« (Kontroversen, s. 58–59). Bracher holder mao. fast ved, at det principielt afgørende og bestemmende er, hvorvidt politiske systemer – uagtet og uafhængigt af deres samfundsmæssigt forskellige karakter og indhold – opviser totalitære træk og fungerer totalitært; den politisk-strukturelle bestemmelse kommer til at få forrang fremfor en socioøkonomisk og klassestrukturel bestemmelse af forskellige politiske systemer. Totalitarismeopfattelsen bliver dermed en *formalistisk*, ikke en indholdsmæssig bestemmelse af den tyske nationalsocialisme.¹⁴

Den i det foregående problematiserede totalitarismeteoritiske tilgang betinger styrke og svagheder i Brachers forsøg på en helhedsfremstilling af den tyske nationalsocialisme. Bogen søger i 4 dele at fremlægge en syntese mht. nationalsocialismens historie omhandlende forudsætningerne, forhistorien, det nationalsocialistiske diktatur og nationalsocialismens kontinuitet ud over 1945. Den totalitarismeteoritiske tilgang betinger, at Brachers analyse først og fremmest fokuserer på, hvilke totalitære strukturer, der lå i den nationalsocialistiske bevægelse og hvordan og med hvilke metoder det nationalsocialistiske diktatur fungerede; og den betinger endvidere, at Bracher i forsøget på at forklare den tyske nationalsocialisme og dens succes opfatter den som en revolte mod det liberale demokrati og dermed ser den i sammenhæng med europæiske og tyske *antidemokratiske* strømninger: bogen kommer således også til at dreje sig om problemet om, hvad han kalder en autoritær forståelse af stat og politik i Tyskland, som i det 19. og 20. årh. har blokeret for udviklingen af parlamentariske og demokratiske struktur- og adfærdsnormer, og som i hans øjne har muliggjort det tyske diktatur. Nationalsocialismens rødder ses derfor i bestemte *ideologiske* strømninger, der kunne spores i Tyskland i det 19. årh., og som først og fremmest fandt grobund i forbindelse med Weimarrepublikkens krisefyldte historie. Bracher ser NSDAP – lige som KPD – som en totalitær bevægelse og et totalitært diktaturparti, som en bærer af og udtryk for disse antidemokratiske strømninger. Og det nationalsocialistiske diktatur 1933–1945 opfattes som forsøget på at føre de totalitære, antidemokratiske strømninger ud i livet.

I konsekvens af Brachers opfattelse af nationalsocialismens rødder som ideologiske og åndshistoriske lægger han i behandlingen af den nationalsocialistiske bevægelse hovedvægten på analysen af dens ideologi og propaganda og på partiets opbygning og organisation som totalitær bevægelse. Og det er opfattelsen af nationalsocialismen som et totalitært diktatur, der bliver bestemmende for fremstillingen af perioden efter 1933. Det kommer bl. a. til at betyde, at Bracher fremhæver hvad der kaldes bestemte systemelementer som eksempelvis den absolutte, eksklusive ideologi, legaliseringen af terroren, den monopolistiske magtkontrol, undertrykkelsen af enhver form for opposition, ophævelsen af individuel frihed og individuelle rettigheder under den totale omslutning af hele samfundet i 'Volksgemeinschaft', den statslige styring af det økonomiske og sociale liv i Tyskland. Det totalitære diktatur in casu i dets nationalsocialistiske form bestemmes grundlæggende gennem dets forskelle til det pluralistiske demokrati: Det afgørende er, at den politiske pluralisme bliver ophævet til fordel for det nationalsocialistiske partis krav på monopol på magten og for dets faktiske magtmonopol. Det totalitære NSDAP sætter sig

¹⁴ Jf. generelt mht. kritikken af totalitarismeopfattelsen Niels Kadritzke, *Faschismus und Krise. Zum Verhältnis von Politik und Ökonomie im Nationalsozialismus*. Frankfurt 1976, s. 93 ff.; Hennig, *Bürgerliche Gesellschaft*, s. 55 ff.

på magten i stat og samfund og undertrykker enhver form for afvigende mening og opposition. Og det søger at sikre sit magtmonopol på en række måder: (a) monopolpartiet; (b) enhedsideologien med førerprincip, folkefællesskab, ven-fjende mv.; (c) samfundet organiseres i en centraliseret, enhedspolitisk, uniformeret massebevægelse; (d) partiet har monopol på kommunikation og tvangsudøvelse; og (e) partiet udøver statslig kontrol med økonomien og det sociale liv.

Den totalitarismeteoriske tilgang lægger således afgørende vægt på de *metoder* og *teknikker*, hvormed det totalitære parti NSDAP søger at sikre og bevare sit magtmonopol i samfund og stat; den betyder dermed også hævdelser af *politikens primat* dvs., at det politiske niveau in casu nationalsocialismen bestemmer i samfund og stat.¹⁵ Og disse teknikker fremstilles som de væsentlige træk i forbindelse med bestemmelsen af det nationalsocialistiske system som et totalitært diktatur. Til gengæld indtager andre aspekter en klart underordnet eller slet ingen rolle; der kan nævnes aspekter som f. eks., at det nationalsocialistiske Tyskland fortsat var et kapitalistisk system trods talen om 'plan-økonomi', at den nationalsocialistiske terror og undertrykkelse i al fald i begyndelsen først og fremmest var rettet mod den tyske arbejderbevægelse og dens politiske og faglige organisationer, at undertrykkelsen især sigtede mod at ophæve den tyske reformismes sociale positioner for at skabe bedre betingelser for den tyske kapital, at det nationalsocialistiske diktatur var et klart klasseherskab til fordel for den økonomisk herskende klasse og også til fordel for partiet, at det nationalsocialistiske diktatur var baseret på en alliance mellem den herskende klasse og NSDAP imod den tyske arbejderbevægelse. Ved primært at fokusere på det nationalsocialistiske diktaturs herskabsstrukturelle og -tekniske aspekter – der givetvis er blevet underbetonet i bl. a. en del af den marxistiske fascisme-forskning til fordel for bestemmelsen af det nationalsocialistiske diktaturs klasse-mæssige indhold – og dermed ved at opfatte og bestemme det nationalsocialistiske system som partiets (og førerens) diktatur over alle og i lige grad for alle må Bracher i mine øjne dog se bort fra, at det nationalsocialistiske diktatur også tjente ganske *bestemte klasse-interesser*, vel ikke altid og hele den nationalsocialistiske fase igennem funktionelt, men dog entydigt som tendens, og Bracher må også underbetone, at disse klasseinteresser spillede en afgørende rolle i forbindelse med NSDAP's magtindsættelse i januar 1933. Hvor Bracher taler om, at det i sidste instans var en række »von vermeidbaren Fehlentscheidungen, die Hitler die Macht zugespielt haben« (s. 52), må anføres, at NSDAP og Hitler kom til magten for at gennemføre en radikal kriseløsning for den tyske kapital, der krævede undertrykkelse af arbejderbevægelsen og en forceret oprustning.¹⁶

Jeg har i denne skitse undladt at problematisere andre momenter i bogen, der for mig at se er kritisable. Jeg har først og fremmest behandlet og forsøgt at problematisere Brachers metodisk-teoretiske udgangspunkt, nemlig den totalitarismeteoriske ansats;

¹⁵ Jf. hertil Kadritzke, *anf. arb.*, s. 98 ff., endvidere Richard Saage, *Faschismustheorien. Eine Einführung*. Mnch. 1976, s. 74 ff., især s. 81.

¹⁶ Jf. til hele denne problematik alment Kadritzke, *anf. arb.*, s. 155 ff. samt diskussionen af de forskellige synspunkter hos Saage, *anf. arb.*, s. 11 ff. En empirisk gennemført argumentation er fremlagt hos bl. a. Dirk Stegmann, *Kapitalismus und Faschismus in Deutschland 1929–1934. Thesen und Materialien zur Restitutierung des Primats der Grossindustrie Zwischen Weltwirtschaftskrise und beginnender Rüstungskonjunktur*, Gesellschaft. Beiträge zur Marxschen Theorie 6, 1976, s. 19–91, og ud fra en noget anden synsvinkel hos Ulrike Hörster-Philipps, *Grosskapital, Weimarer Republik und Faschismus*. R. Kühnl u. G. Hardach (udg.), *Die Zerstörung der Weimarer Republik*. Köln 1977, s. 38–141. I øvrigt kan jeg henvise til en større artikel 'Den tyske storindustri og nationalsocialismen' omhandlende denne problematik, der kommer i 1980.

min kritik har ikke så meget været rettet mod dens politiske implikationer mht. at parallellisere mellem kommunisme og fascisme som totalitære fænomener, hvilket Bracher selv har problematiseret; kritikken har først og fremmest været rettet mod dens historisk-videnskabelige værdi, hvilket også har været Brachers hovedanliggende. Og jeg anser dens historisk-videnskabelige værdi som ansats til at forklare den tyske fascisme for ret begrænset. Jeg har problematiseret den totalitarismeteoritiske ansats, fordi den som ramme til at *forklare* den tyske nationalsocialismes baggrund og karakter betyder en overbetoning af bestemte formelementer i den tyske fascismes fremtrædelse, nemlig dens funktionsmåde og dens funktionsteknikker som totalitær bevægelse og totalitært politisk system, mens den lige så entydigt betyder en underbetoning af nationalsocialismens samfundsmæssige og socioøkonomiske dimensioner og dermed bortser fra andre elementer i dens fremtrædelse og karakter. Og totalitarismeteorien er ikke som fascismeteorierne i stand til at bestemme fascismens/den tyske nationalsocialismes særlige karakter ift. andre former for politisk magtudøvelse under kapitalismen.

Som ansats til en *helhedsforklaring* og *helhedsbestemmelse* af den tyske nationalsocialisme anser jeg derfor Brachers tilgang for noget problematisk; den samme vurdering gælder den foreliggende bog som forsøg på at realisere denne intention. Denne vurdering hindrer ikke, at jeg mener at bogen bl. a. begrundet i den totalitarismeteoritiske tilgang har afgjorte kvaliteter som et af de første forsøg til en samlet fremstilling af den tyske nationalsocialismes baggrund og navnlig af det nazistiske systems funktionsmåde, også fordi bogen i en vis grad er kommet ud over den person- og begivenhedsfikserede historiefremstilling. Dens kvaliteter ligger afgjort også i de mange faktuelle oplysninger mht. det nationalsocialistiske diktatur, der gives i bogen. Og dens kvaliteter ligger endeligt deri, at den i eminent grad genspejler det borgerlige samfunds selvforståelse og dets fascismeforståelse.

K. Chr. Lammers